

Waar houdt
aanstormend
taalkundetalent
zich mee bezig?

Metaforen met voorbedachten rade

Foto: Suzan Zanders

Gudrun Reijnierse
onderzocht de
werking van
metaforen.

Ons taalgebruik staat bol van de metaforen. In de vorige zin stond er bijvoorbeeld één. Amsterdamse onderzoekers kamden een tekstverzameling van 200.000 woorden uit, en troffen maar liefst 25.000 metaforen aan. Iets wat zó vaak voorkomt, heeft vast een duidelijk doel en effect. Maar wat is de reden dat mensen metaforen gebruiken, en hebben ze wel altijd effect? Gudrun Reijnierse verdedigde onlangs aan de Universiteit van Amsterdam haar proefschrift over die kwesties.

Huwelijk

Eeuwenlang dachten geleerden dat metaforen vooral als taalversiering dienden, legt Reijnierse uit. Redenaars en dichters zouden ze inzetten om hun taal rijker te maken, en om extra overtuigingskracht te hebben. We kennen dat ook van politici, die metaforen gebruiken om de werkelijkheid zó te presenteren dat die in hun eigen straatje past. Je kunt bijvoorbeeld een bedrijfsfusie vergelijken met een wedstrijd, zodat je de bijbehorende conflicten benadrukt, maar ook met een huwelijk – dat klinkt juist heel liefdevol.

In de jaren tachtig merkten taalfilosofen op dat lang niet alle beeldspraak zo'n motivatie kent. Vaak gebruik je die zelfs zonder dat je er erg in hebt. Denk maar aan een frase als 'We leven in 2017.' Het kalenderjaar wordt

daarin voorgesteld als een soort bakje, waar we met z'n allen 365 dagen lang in zitten. 'Tijd' wordt dus vergeleken met een object. Taalgebruikers gebruiken zo'n zinnetje zonder te willen sturen, overtuigen, of versieren.

Automatische piloot

Wat maakt het eigenlijk uit, of metaforen opzettelijk worden gebruikt of niet? Dat is belangrijk, omdat ze ons iets vertellen over ons denken. Volgens een nieuwe theorie kost een standaardmetafoor minder denkkracht – ons brein verwerkt 'We leven in 2017' op de automatische piloot. Maar bij een creatieve vergelijking moeten de hersenen van de toehoorder flink aan het werk om iets zakelijks als 'fuseren' aan het verschijnsel 'liefhebbende echtgenoten' te koppelen.

Werkt het echt zo? Reijnierse: "Dat weten we nog niet. Psychologen willen graag hersenonderzoek doen, om te achterhalen of ons brein anders omgaat met opzettelijke metaforen. Maar dan moet je wel eerst weten waar je naar op zoek bent. Daarom heb ik gekeken naar de taal, in plaats van naar de psychologische kant van de zaak. Hoe zien opzettelijke metaforen er precies uit, hoe vaak komen ze nou eigenlijk voor, en in welke context?"

Puzzelen

Reijnierse puzzelde op alle metaforen uit het corpus. Bij 4% ervan zag ze aan de taalstructuur dat de gebruiker er een communicatief doel mee had. Die gebruikte dan bijvoorbeeld expliciet het woordje 'als': een promotie is *als* een fysiek gevecht. De overige metaforen waren allemaal gevallen van standaardbeeldspraak: tierelantijntjes die simpelweg in de taal ingebakken zitten.

Uiteraard keek Reijnierse ook naar tekstgenre – je zou tenslotte verwachten dat er in een roman

meer beeldspraak te vinden is dan in een gesprekje in de supermarkt. Inderdaad kwamen in fictieteksten de meeste opzettelijke metaforen voor. In wetenschappelijke artikelen kwamen de meeste metaforen voor, maar tegelijk waren dat ook teksten met heel weinig opzettelijke vergelijkingen. Hoe zit dat? "Met een metafoor kun je praten over iets abstracts in termen van iets wat veel concreter is. In alledaagse gesprekjes over de boodschappen heb je dat niet nodig. Maar als het over abstracte zaken gaat, dan moet je wel." Arme wetenschappers: ze gebruiken metaforen niet omdat ze hun taal willen verrijken, maar omdat het niet anders kan.

Virus

Reijnierse was ook benieuwd naar het effect van opzettelijke metaforen op lezers. Ze schreef een krantenbericht waarin ze criminaliteit met een virus vergeleek, en eentje waarin ze het als gevaarlijk beest voorstelde. Net als in een Amerikaans onderzoek bleek dat wie het tweede bericht had gelezen, positiever was over oplossingen als hogere gevangenisstraffen. Het heeft tenslotte weinig zin om een virus op te sluiten, maar bij een wild dier is dat wél effectief.

Het was maar een klein effect, maar opzettelijke metaforen kunnen onze overtuigingen blijkbaar wel beïnvloeden. En dat met een krantenberichtje van vijf zinnen. De gevolgen van een metafoor die elke dag met hoofdletters in de krant staat, zullen dan wel enorm zijn? Dat betwijfelt Reijnierse: "Het zou ook kunnen dat een expliciete metafoor juist weerstand oproept. Misschien is een sluimerend frame, dat een politicus schijnbaar achteloos in een zinnetje stopt, wel veel effectiever." Stiekeme vergelijkingen die je brein binnensluipen als een dief in de nacht ... Het lijken wel virussen! <